

SYTUACJA DOCHODOWA ROLNIKÓW PÓŁNOCNO-WSCHODNIEGO MAKROREGIONU POLSKI

Marian ZALESKO

W obecnym czasie bardzo istotnym problemem staje się ustalenie poziomu i źródeł dochodów uzyskiwanych przez polskich rolników. Problematyka dochodów ludności wiejskiej jest złożona, gdyż stanowi cały zbiór elementów, na który ma wpływ wiele czynników przyrodniczych, historycznych, ekonomicznych itp.

Przemiany początku lat 90. związane z urynkowaniem gospodarki wywarły bardzo duży wpływ na rolnictwo. Wprawdzie dochód osiągany z tytułu pracy w rolnictwie zwykle był niższy od dochodów w pozostałych działach gospodarki narodowej, ale w okresie transformacji gospodarczej dysproporcje te jeszcze bardziej się pogłębiły.

Poziom osiąganego dochodu rolniczego zależy od: relacji między cenami produktów rolnych a cenami środków produkcji, warunków ekonomicznych kreowanych przez politykę gospodarczą i rolną państwa (np. system podatkowy, system kredytowy). Zależy także od wielkości i jakości posiadanych zasobów czynników wytwórczych oraz od efektywności ich wykorzystania. Zwiększenie wielkości dochodu rolniczego jest głównym celem gospodarowania właścicieli gospodarstw chłopskich. Poziom dochodu w dużym stopniu wpływa na decyzje rolników odnośnie do kontynuowania dotychczasowej działalności, czy też do zaprzestania produkcji rolniczej i zajęcia się inną w otoczeniu rolnictwa lub poza nim.

Oprócz dochodu rolniczego właściciel gospodarstwa na ogół otrzymuje inne dochody nie związane z pracą w gospodarstwie, tzw. dochody spoza gospodarstwa (np. około 70% w gospodarstwach grupy obszarowej do 7 hektarów, około 30% w gospodarstwach największych). W strukturze tych dochodów największą rolę odgrywają dochody osiągane z pracy zarobkowej oraz świadczenia państwa na rzecz ludności rolniczej w postaci rent i emerytur.

Według Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (IERiGŻ) te dwie kategorie: dochód rolniczy i dochód spoza gospodarstwa składają się na dochód osobisty, który służy zaspokojeniu potrzeb rodziny rolniczej. Jest on przeznaczany na spożycie i akumulację. Należy podkreślić, że gospodarująca rodzina podejmuje decyzje o przeznaczeniu na akumulację i spożycie całego uzyskanego dochodu, niezależnie od źródeł jego pochodzenia.

Inne podejście do problemu podziału dochodu prezentuje prof. dr hab. T. Rychlik [7, s. 117-118]. Według niego dochód rolniczy przeznaczany jest na reprodukcję rozszerzoną w gospodarstwie produkcyjnym i na zaspokojenie potrzeb bytowych gospodarującej rodziny. Dzieli się zatem na dwie części: akumulowaną i spożywaną. Dzięki takiej metodzie liczenia można uzyskać informacje dotyczące rzeczywistego wpływu dochodów z rolnictwa na przyrost majątku gospodarstwa. Z kolei dochód osobisty to część dochodu wytworzonego przez gospodarującą rodzinę w gospodarstwie rolnym i poza gospodarstwem, przeznaczona wyłącznie na zaspokojenie potrzeb osobistych. Składa się więc z części dochodu rolniczego po zaspokojeniu akumulacji w gospodarstwie i z dochodów spoza gospodarstwa.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie struktury dochodu osobistego osiąganego w gospodarstwach chłopskich w makroregionie północno-wschodnim Polski.

Badaniami objęto gospodarstwa prowadzące rachunkowość rolną dla IERiGŻ w latach 1992-1996 (tabela 1). Należy podkreślić, że rachunkowość rolną prowadzą z reguły rolnicy osiągający wyższe niż przeciętne wyniki produkcyjno-ekonomiczne. Stąd też efekty ekonomiczne badanych podmiotów mogą odbiegać od wyników ogółu gospodarstw rolnych w makroregionie północno-wschodnim. Dlatego formułowane wnioski nie zawsze będą precyzyjnie odzwierciedlać stan rzeczywisty [8, s. 9]. Obserwacji poddano zmiany w tworzeniu i podziale dochodu osobistego w poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw chłopskich. Zbadano również relacje między grupami obszarowymi. Wyniki badań stanowią podstawę do sformułowania wniosków dotyczących sytuacji dochodowej producentów rolnych północno-wschodniego makroregionu Polski.

TABELA 1

Liczba gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w północno-wschodnim makroregionie Polski

Rok	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)				Ogółem
	do 7	7-10	10-15	15 i więcej	
1992	15	13	22	48	98
1993	15	10	20	43	88
1994	16	12	34	60	122
1995	16	14	29	60	119
1996	17	19	20	103	159

Źródło: opracowanie własne na podstawie [9].

Charakterystykę badanych gospodarstw rolniczych przeprowadzono w kilku płaszczyznach. Pokazano, jak kształtowały się wielkości uzyskiwanego dochodu rolniczego i dochodu spoza gospodarstwa w latach 1992-1996. Dane zawarte w tabeli 2 wskazują, że w gospodarstwach grupy obszarowej do 7 hektarów udział dochodu rolniczego w dochodzie osobistym wynosi około 30%, natomiast w gospodarstwach największych obszarowo około 70%. Pewne odstępstwa od powyższej prawidłowości zaobserwowano w 1996 roku w największych podmiotach gospodarczych, kiedy to na wielkość osiąganego dochodu z tytułu pracy w gospodarstwie miał wpływ wzrost ich powierzchni.

Na stosunkowo niski udział dochodu rolniczego w strukturze dochodu osobistego mają także wpływ specyficzne cechy północno-wschodniego makroregionu Polski [3, s. 43-55]. Można do nich zaliczyć:

1. Warunki klimatyczne, które oddziałują bezpośrednio i pośrednio na zjawiska przyrodnicze i gospodarcze. Środowisko przyrodnicze północno-wschodniej Polski stwarza mało korzystne warunki do rozwoju rolnictwa. Jest to obszar chłodny i o krótszym okresie wegetacji w porównaniu do pozostałych makroregionów. Przeważają tutaj gleby słabe (IV-VI klasy bonitacyjnej).
2. Peryferyjne położenie (znaczące oddalenie od centrum kraju oraz od terenów zasobnych w bogactwa naturalne).
3. Omawiany makroregion zajmuje obszary, które przez długi czas należały do państw zaborczych różnie rozwiniętych pod względem gospodarczym, społecznym i politycznym.

Wartości dochodu rolniczego w przeliczeniu na 1 osobę pełnozatrudnioną i na 1 ha użytków rolnych (UR) w gospodarstwach różnych grup obszarowych zawiera tabela 3. W latach 1992-1996 na wartość osiąganego dochodu rolniczego miało wpływ wiele czynników. Największą rolę odegrały czynniki przyrodnicze i ekonomiczne.

TABELA 2

Struktura dochodu osobistego w północno-wschodnim makroregionie Polski (%)

Rodzaj dochodu	Rok	Makroregion	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)			
			do 7	7-10	10-15	15 i więcej
Dochód rolniczy	1992	59,3	25,5	48,0	60,4	70,2
	1993	61,1	35,7	33,3	57,7	72,9
	1994	60,4	30,8	43,4	52,4	71,8
	1995	65,4	30,0	54,5	67,2	69,4
	1996	77,1	24,3	46,9	55,7	83,7
Dochód spoza gospodarstwa	1992	40,7	74,5	52,0	39,6	29,8
	1993	38,9	64,3	66,8	42,3	27,1
	1994	39,6	69,2	56,6	47,6	28,2
	1995	34,6	70,0	45,5	32,8	30,6
	1996	22,9	75,7	53,1	44,3	16,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie [9].

TABELA 3

Średni dochód rolniczy na 1 pełnozatrudnionego i na 1 ha UR
w północno-wschodnim makroregionie Polski (PLN)

Rodzaj dochodu	Rok	Makroregion	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)			
			do 7	7-10	10-15	15 i więcej
Dochód rolniczy na 1 pełnozatrudnionego	1992	1841,3	1406,1	1606,1	1812,1	1926,0
	1993	2844,5	2969,4	1154,7	2722,3	3330,0
	1994	3793,0	3291,9	2158,2	3078,6	3980,0
	1995	6990,0	4782,4	4005,9	5628,6	8437,5
	1996	13540,0	4766,7	4580,0	5300,0	16875,0
Dochód rolniczy na 1 ha UR	1992	212,3	253,1	289,1	253,7	192,6
	1993	312,9	504,8	219,4	353,9	299,7
	1994	379,3	526,7	366,9	431,0	358,2
	1995	699,0	813,0	681,0	788,0	675,0
	1996	677,0	715,0	687,0	689,0	675,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie [9].

W roku 1992 odnotowano niekorzystne warunki agrometeorologiczne, które w dużym stopniu osłabiły wyniki produkcyjne w rolnictwie. Należy zauważyć, że makroregion północno-wschodni znalazł się w tym rejonie Polski, w którym wystąpiła susza. Producenci rolni z tej części kraju uzyskali znacznie niższe plony niż rolnicy makroregionów, w których pogoda była sprzyjająca. Podobna sytuacja zaistniała w 1994 roku. Tym razem jednak klęska nieurodzaju wystąpiła w całym kraju. Długotrwały niedobór opadów i bardzo wysokie temperatury negatywnie odbiły się na plonowaniu roślin uprawnych.

Lepsze wyniki produkcyjne obserwuje się w latach 1993 i 1995. Rolnicy mogli osiągnąć wyższe dochody dzięki sprzyjającym warunkom atmosferycznym, a także zwiększając ilości stosowanych środków plonotwórczych (nawozy mineralne, środki ochrony roślin, kwalifikowany materiał siewny). W roku 1996 mimo niekorzystnej aury wysoki poziom produkcji z roku poprzedniego został utrzymany, z tym że dobre wyniki produk-

cyjne wpłynęły korzystnie na sytuację dochodową rolników tylko z największych grup obszarowych.

Kolejnymi istotnymi czynnikami mającymi wpływ na poziom dochodów rolniczych są czynniki o charakterze ekonomicznym [1, s. 20-21]. Główną rolę odgrywa tu indeks nożyc cen (tabela 4). W roku 1992 i 1994 w wyniku nieurodzaju relacje cen były korzystne dla rolnictwa. Zapotrzebowanie na żywność było większe niż podaż produktów rolniczych. W 1996 roku wskaźnik nożyc cen był niekorzystny dla rolnictwa, głównie z powodu importu zbóż.

TABELA 4

Wskaźnik nożyc cen produktów sprzedanych i nabywanych
przez gospodarstwa indywidualne

Lata	Wskaźnik nożyc cen (rok poprzedni = 100)
1992	115,0
1993	97,4
1994	108,6
1995	101,6
1996	96,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie [2, s. 24].

Innym czynnikiem ekonomicznym, oddziałującym na dochody rolników, jest pomoc finansowa państwa dla rolnictwa (nisko oprocentowane kredyty, np. tzw. kredyty „su-szowe” uruchomione w okresie od 15 września 1994 roku do 31 maja 1995 roku, czy preferencyjne kredyty na rozbudowę i modernizację gospodarstw). Ponadto dużą rolę odgrywają powiązania z zagranicą np. związane ze wzrostem eksportu rolno-spożywczego.

Kolejnym istotnym elementem z punktu widzenia wielkości osiąganego przez rolnika dochodu osobistego są dochody spoza gospodarstwa. Ich wartość w przeliczeniu na jednego pełnozatrudnionego przedstawia tabela 5.

TABELA 5

Średni dochód spoza gospodarstwa na 1 pełnozatrudnionego
w północno-wschodnim makroregionie Polski (PLN)

Rodzaj dochodu	Rok	Makroregion	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)			
			do 7	7-10	10-15	15 i więcej
Dochód spoza gospodarstwa	1992	1262,8	4105,0	1737,8	1185,7	819,0
	1993	1810,0	5358,8	2320,5	1993,1	1237,8
	1994	2492,0	7384,4	2817,6	2795,7	1562,2
	1995	3700,0	11147,1	3341,2	2750,0	3400,0
	1996	4020,0	14840,0	5186,7	4215,4	3275,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie [9].

W strukturze dochodu spoza gospodarstwa dominują dochody z pracy zarobkowej oraz ze świadczeń emerytalnych i rentowych [5, s. 171]. Mniejszą rolę odgrywają dochody z innych źródeł tj.: z prowadzenia działalności gospodarczej, odsetki od lokat bankowych, darowizny, odszkodowania itp. Dochody spoza gospodarstwa cechują się tym, że ich udział w strukturze dochodu osobistego zmniejsza się wraz ze wzrostem

obszaru gospodarstwa. Należy zaznaczyć, że w dużych podmiotach w dochodzie spoza gospodarstwa dominują renty i emerytury oraz dochody z działalności gospodarstwa, natomiast w mniejszych dochody z pracy zarobkowej.

Jak już wcześniej wspomniano, dochód osobisty dzieli się na dwie części, a mianowicie: akumulację i spożycie (tabela 6). W badanym okresie akumulacja była ujemna we wszystkich gospodarstwach o obszarze 7-15 ha.

TABELA 6

Podział dochodu osobistego na spożycie i akumulację
w północno-wschodnim makroregionie Polski (%)

Wyszczególnienie	Rok	Makroregion	Grupy obszarowe gospodarstw (ha)			
			do 7	7-10	10-15	15 i więcej
Spożycie	1992	114,5	99,98	100,4	111,7	119,7
	1993	96,9	99,08	127,8	106,9	88,2
	1994	102,4	99,7	112,4	104,8	101,1
	1995	83,7	88,0	109,4	101,6	75,4
	1996	66,6	111,1	121,8	110,3	57,6
Akumulacja	1992	- 14,5	0,02	- 0,4	- 11,7	- 19,7
	1993	3,1	0,02	- 27,8	- 6,9	11,8
	1994	- 2,4	0,3	- 12,4	- 4,8	- 1,1
	1995	16,3	12,0	- 9,4	- 1,6	24,6
	1996	33,4	- 11,1	- 21,8	- 10,3	42,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie [9].

Stosunkowo niezła sytuacja wystąpiła w gospodarstwach powyżej 15 ha. (oprócz lat nieurodzaju 1992 i 1994), a także w gospodarstwach do 7 ha. Bardzo często zdarzały się sytuacje, że w celu uzupełnienia funduszu spożycia rolnicy dokonywali dekapitalizacji majątku produkcyjnego gospodarstwa. Zjawisko to najbardziej było widoczne w gospodarstwach grupy obszarowej 7-10 ha, gdzie dekapitalizacja majątku była największa. Są to zjawiska, które w dłuższym okresie mogą doprowadzić do upadku tych gospodarstw. Z jednej strony jest to korzystne, ponieważ zmniejszy się liczba gospodarstw, z drugiej zaś wystąpią trudności z „zagospodarowaniem ludzi”, którzy utracą źródło swego utrzymania. Z analizy danych tabeli 6 wynika, że szanse przetrwania mają tylko gospodarstwa silne, wykazujące nadwyżkę ekonomiczną. Są to gospodarstwa największe, w których na odnowę potencjału produkcyjnego przeznaczano odpowiednio: w 1993 r. około 12% dochodu osobistego, w 1995 r. około 25%, a w 1996 r. około 42%. W porównaniu z najlepiej rozwiniętym rolniczo makroregionem południowym środki te są i tak zbyt niskie. Rolnicy z południa Polski na inwestycje w gospodarstwie przeznaczali nawet do 50% dochodu osobistego.

Poziom akumulacji zależy nie tylko od warunków klimatycznych, relacji cen, ale również od wieku i wykształcenia rolnika. Tendencję do zwiększania posiadanego majątku wykazują rolnicy młodzi i posiadający wyższe wykształcenie [4, s. 119-136]. Ludność rolnicza makroregionu północno-wschodniego jest gorzej wykształcona niż przeciętnie w kraju.

Nie ulega wątpliwości, że w polskim sektorze rolnym należy dokonać szeregu zmian. Dotyczyć one będą przede wszystkim struktury obszarowej, zmniejszenia liczby zatrudnionych w rolnictwie, rozbudowy infrastruktury na terenach wiejskich, poprawy przetwórstwa i dystrybucji artykułów rolnych itd. Zmiany te powinny doprowadzić do obni-

zenia kosztów produkcji, wzrostu wydajności pracy, a także do zmniejszenia dysparytetu dochodowego między ludnością rolniczą a nierolniczą. Prawdopodobnie sytuacja polskiego rolnictwa ulegnie poprawie, gdy Polska stanie się pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej. Świadczy o tym fakt, że sektor rolnictwa już otrzymuje pewne środki finansowe na adaptację do nowych warunków gospodarowania. Dlatego można sądzić, że po integracji zwiększy się nasz dostęp do funduszy unijnych, pod warunkiem że polityka rolna wewnątrz Unii nie zmieni się.

Rolnictwo północno-wschodniego makroregionu Polski jest bardzo zróżnicowane pod względem sprawności ekonomicznej, wydajności i tempa wdrażania postępu technicznego i biologicznego. Występują tu gospodarstwa dynamiczne, silnie powiązane z rynkiem, o dochodach pozwalających żyć na odpowiednim poziomie ich właścicielom. Są to z reguły gospodarstwa z największej grupy obszarowej (powyżej 15 hektarów), które osiągają stosunkowo wysoki dochód rolniczy. Prawdopodobnie ta grupa gospodarstw odniesie najwięcej korzyści z procesu integracji z UE, wiążących się np. z szerszym rynkiem zbytu na wytwarzane przez nie artykuły.

Jest też wiele gospodarstw (gospodarstwa 7-10 ha), które nie są efektywne. Stoją one obecnie przed koniecznością powiększenia lub zmniejszenia powierzchni [6, s. 69], ponieważ są za małe, by się utrzymać z pracy na roli, a zbyt duże by mieć czas na pracę poza rolnictwem. Część z nich może dołączyć do tych gospodarstw, które dzięki swoim możliwościom i umiejętnościom będą miały największy udział w produkcji rolnej. Pozostałe przesuną się do grupy gospodarstw małych obszarowo, spełniających funkcje mieszkaniowe, stanowiących źródło samozaopatrzenia w artykuły żywnościowe. Większość swoich dochodów będą one osiągać z pracy poza rolnictwem. Z punktu widzenia rolnika najkorzystniejszym rozwiązaniem byłoby znalezienie źródeł dochodów w otoczeniu rolnictwa.

Należy podkreślić, że rolnictwo polskie podobnie jak gospodarstwa rolne większości krajów jest zbyt słabe, by własnymi siłami dokonać restrukturyzacji dostosowawczej niezbędnej do integracji z UE. Dlatego należy dążyć do maksymalnego wykorzystania pomocy finansowej z funduszy unijnych. Do realizacji tego celu potrzebne jest wygospodarowanie z budżetu państwa pewnej ilości własnych środków pieniężnych.

Literatura

1. Adamowicz M.: *Przystosowanie rolnictwa polskiego do zmian rynkowych oraz wymagań integracji z Unią Europejską*, [w:] *Agrobiznes i obszary wiejskie wobec integracji z Unią Europejską – nadzieje, szanse, obawy*. Materiały z IV Kongresu Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Szczecin 1997.
2. *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1997 roku*. IERiGŻ, Warszawa 1998.
3. Batorowicz Z., Suliborski A.: *Geografia ekonomiczna Polski. Makroregiony gospodarczo-planistyczne*. WSZiP, Warszawa 1983.
4. Klepacki B.: *Produkcyjne i ekonomiczne przystosowania gospodarstw prywatnych do zmian warunków gospodarowania*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1997.
5. Noniewicz Cz.: *Wykłady z ekonomiki rolnictwa*. Dział Wydawnictw FUU w Białymstoku, Białystok 1991.
6. Ostrowski L.: *Procesy dostosowawcze do gospodarki rynkowej gospodarstw większych obszarowo*. IERiGŻ, Warszawa 1996.

7. Rychlik T., Kosieradzki M.: *Podstawowe pojęcia w ekonomice rolnictwa*. PWRiL, Warszawa 1981.
8. *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1995*. IERiGŻ, Warszawa 1996.
9. *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych 1992-1996*. IERiGŻ, Warszawa 1993-1997.

mgr Marian ZALESKO
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomiczny
Katedra Ekonomiki Rolnictwa